

І. МАЛЕТІЧ

ТРИ ХРЕСТИ

І. МАЛЕТИЧ

Три хрести

ОПОВІДАННЯ З ЖИТТЯ ОСТАРБАЙТЕРІВ

Регензбург

1948

Обкладинка художника

І. Малетича

Видавництво «ПРОМІНЬ»

Пам'яті Марії Жегалко,
жертві німецького терору,
присвячує автор

•

1944

Ottendichl

1947

Moosham

«Дорогий Федю! Я, слава Богу, жива й здорова, чого й тобі бажаю. Працюю, як і досі, на кухні. Комендант, як рідний батько, дбає за нас. Імо краще, ніж дома. Хіба, може, в 1933 році так добре їли. Через два тижні, не пізніше, у мене великі зміни. Дай, Боже, перемогу Німеччині. Гайль Гітлер. Твоя Марія.» А наприкінці умовлені три хрести (+ + +). Це означало, що життя Марії zagrożене і Федь мусить прибути будьщо.

Марія навмисне пише такого лагідного листа. Вона з Федем про це умовилась зарані. Адже Федь мешкає в закритому штрафному таборі остарбайтерів. Усі листи йдуть через коменданта й Гестапо. Дуже часто не діходять взагалі. Треба бути дуже обережним, щоб лист дійшов напевне.

Листа Федеві передав вартовий поліцай пізно ввечері, коли в таборі вже полягали спати. Загадковий лист схвилював хлопця. Федь вчитується в знайоме письмо і нервується ще більше. Він знає, що Марія ні з того, ні з цього не викликатиме, не штовхатиме без причини на страшне, загрозливе дезертирство. Адже він мусить самочинно кидати ро-

боту й тікати з Руру до Мюнхену, де Марія працює на кухні табору есесів. Марія молода, шіснадцятилітня землячка Федя, його кохана й наречена. Колись він працював недалеко від неї, та тепер його перекинули аж до рурських копалень і він працює на важкій підземній роботі.

Завтра рано лізти в шахту, але Федь і не думає спати. Йому душно в сонній залі табору. Він одягається й спускається з другого поверху вниз. Вихідні двері, як завжди, відімкнені. Вартовий поліцай пропускає в двір не питаючи. Федь виходить за будинок і кріз колючу загорожу дивиться на темні силвети міста. Йому так хочеться вирватись з цієї тюрми і пройтись вільною людиною по вільних вулицях міста, що він не витримує небезпечної спокуси, підходить до глибокої канави, що одводить шахтну воду і знайомим уже всім остарбайтерам шляхом рачки пролазить по канаві за колючий дріт табору. Тепер він у місті й упевнено крокує по темних тихих вулицях. Так виходить він, задумливий, на околиці, підходить до занесеної снігом річки, сідає на камені й думає про Марію, про їхню радість і їхнє нещастя. «Що сталося з нею? Чому точно за два тижні трапиться нещастя? Звідки вона знає? Чому ясніше не натякнула в листі? Нарешті, чому лист такий короткий?»

Федь гнівається на своє безсилля, на неспроможність знятися й відразу поїхати до Мюнхену. І як він взагалі виїде? Так сидів він, заглиблений в свої думи, аж доки не помітив, як крізь темні, засніжені силвети парку, по той бік річки, проглянув червоний місяць. Але звідки тепер місяць? І чому з цього боку? Та місяць скоро дивовижно зник, хоч задумливий Федь звернув на це увагу тільки тоді, як з - за парку дедалі більше стало наростати гудіння літака. Ось уже він зовсім - зовсім близько. Слідом за ним другий, третій.

Федь стривожився. Він знає, що це не німецькі літаки. Знає також, що повітряна оборона втомлена тепер налетами і на поодинокі літаки не реагує жодним сигналом тривоги. А між тим кілька ночей тому такі поодинокі літаки скинули над містом тяжкі люфторпеди, зруйнували десятки будинків, похоронивши при тому сонних мешканців. Тепер три чи чотири літаки гуділи над самою головою. Раптом Федь по звуку почув як літак завертає, робить коло й знижується... Тоді перед очима сплили страшні руїни, залишені попереднім, таким же несподіваним і непопередженим сиренами налетом. Холод пройшов по тілу. Невже він серед ночі, під відкритим небом буде знищений так несподівано і так безглуздо? І ким? Друзями, що

йдуть виручати з фашистського рабства. І коли? Може за кілька тижнів до визволення. А скільки сонних товаришів лишилось в таборі!? Боже милий, вони ж навіть не знають, що смерть витає над їхніми головами!

Мов несамовитий схоплюється Федь і стрімголов біжить до табору. Він хоче розбудити, попередити товаришів. А літак все нижче, нижче... Он в якомусь будинкові відчинилось вікно і людина в білизні сонним голосом питає, чи то алярм. «Ніякого алярму, але літаки над містом.» - Похапцем відповідає Федь і біжить далі. Але літак зовсім, зовсім над головою. Федь не може залишатись далі під відкритим небом і ховається в під'їзді кам'яниці. Та думка тривожно підказує: «Невже це врятує? А як бомба впаде коло самих воріт? Чи навіть на кам'яницю? Хіба залишиться від нього хоч слід якийсь? Адже вчора ще бачив він страшні руїни: ні воріт, ні стін до самої землі не лишилось. Одна купа уламків.

Федь вибігає з-під воріт і стрімголов летить далі. А в голові думка: про товаришів, про Марію.

Раптом темрява ночі розривається сліпучим світлом. Над самою головою засвітилась ракета. Коротесенька тінь упала від Федя в той бік, куди він тікав. Значить літак трохи ззаді. Але ж він рухається!... Інстинктивно

забігає Федь в тінь якогось одноповерхового будинку і падає на землю. Ах, як би йому вгрузнути в її німу темну глибину. Блискавкою пролітають думки. В Мюнхені він був уже під бомбардуванням. Ба́чив уже ракети. Літаки освітлюють місто, щоб дивитись куди кидати бомби. Від ракети до бомби минає кілька хвилин. Федь міг би за цей час знайти бомбосховище. Але він не може поворухнутись і виповзти з химерно - безпечної тіні на блискучий простір освітленого довкілля.

Та не довго доводиться йому вагатись. Коротке завивання і страшний рев бомби, ні, люфторпеди, напевне люфторпеди, зриває його з землі. Він вискакує на освітлений ракетною простір і біжить. А в голові єдина думка: десть тут поблизу жовта табличка з червоними літерами - оффентліхе люфтшц-раум. Федь добре пам'ятає її. Ніби в цьому будинкові? А тут і табір недалеко. Там друзі - сонні й замкнені. Так, замкнені. Поліцай замикає, щоб не розбіглись, а сам ховається в бомбосховище. Але що Федь зарадить? Самому треба рятуватись! Він перебігає вулицю. А бомби одна за одною рвуться ось тут, зовсім близько, збиваючи з ніг ударами повітря. Федь повертає за ріг. Раптом страшний вибух. Каміння сиплеться з-під даху високої кам'яниці. Повітря шаленим струмом б'є в спину. Невже кінець? Він прилипає до стіни

будинку. Повітря, як дикий потік, пролітає мимо, б'є в щок, в плече. Невже кінець?! Але ж бомбосховище ось тут, ось в цьому будинкові. Федь біжить попід стіною далі. Нарешті сходи до брами. Швиденько підіймається й... надibuє купу каміння. Брама за-сипана руїнами. Але ж тут бомба не падала. Так, так. Це старе. Спускається на вулицю й біжить далі під рев бомб, тремтіння землі, шалений повітряний вихор. Ось, нарешті, бомбосховище! Сюди, сюди! Поворот один, другий. Сходи вниз. Ось вони - двері, всюди однакові, залізні двері бомбосховища. Але вони замкнені. Федь розпачливо крутить гак, несамовито торгчить кулаками - не рухають двері. Раптом бомба впала в сусідньому дворі. Удар повітря пришпилує Федя до стіни. Він в розпачі вибігає на вулицю і бачить хтось з лихтариком поспішає в його бік. Якийсь німець повертає до бомбосховища і дуже легко відчиняє двері, ніби постійний мешканець цього приміщення. Забігають вони обое й хутко замикають за собою двері одні й другі. Сідають на лаві, віддыхають. А гураган реве і підвал хитається, мов човен на хвилях. Десь в глибині бомбосховища якесь пошкодження, бо при кожному ударі бомби повітря звідти нагнічується так, що, здається, полопаються вушні перетинки. Федь напружено роздумує: а що як бомба впаде просто над ними? Нехай

вона навіть наскрізь не проб'є, все ж вони будуть засипані і хто розкопуватиме їх в порожньому, як всі думатимуть, бомбосховищі? А що робиться в таборі з товаришами? А з Марією? . .

Так проноситься перед ним в уяві усе його сумне життя. Десь на Полтавщині в Лубнах голодує мати. Може й живої немає? А він тут поневіряється в фашистському рабстві. . .

Аж ось ущух, нарешті, рев бомб. Федь виходить з бомбосховища. Місто кругом освітлене пожежами. Миттю кидається він до табору. Їхній будинок - руїна. Боже милий! Тут же спали сотні людей. Скоро побачив товаришів, що переносили поранених. Узнав страшні подробиці. Під час бомбардування люди позбігались до гурту. Вартовий поліцай утік, замкнувши будинок. Замкнені схопили важкий дубовий стіл і вигатили двері. Але врятувались не всі. . .

Не встиг Федь як слід розпитатись, бачить біжить вартовий поліцай, несамовито кричучи. Він уже подумав що на нього за втечу. Але поліцай б'є всіх гумовою палицею по головах:

- Хто дозволив виходити? Хто зламав двері? - І він зовсім щиро обурений, що люди тікали від смерті, що не хотіли лишатись під руїнами! За кілька секунд усі остарбайтери вже владовані струнко. Поліцай голосно

лічить людей, відбиваючи гумовою палицею по плечах переліченої чвірки. Не докінчивши рахунку, запитує, чи не втік хто. Хлопці мовчки похнюпили голови:

- Он там, в руїнах повтікали навіки! . .

Перевірка закінчена, але людей не розпускають. Напружене чекання. Аж ось почулось тупотіння й зойки. Відчинились двері зацілілої після бомбардування вартівні і звідти вибігла людина з окривавленим лицем, з порваною, розхристаною сорочкою. Знову крик, знову виповз один, тримаючись за скривавлене око:

- Ой, людочки ж, ой, око вибили! . .

Далі вивели двох майже непритомних і лагерфюрер металевим голосом виголошує щось. Його перекладає долметшер, білий емігрант:

- Покарані за те, що під час алярму розбили замкнені двері, в зв'язку з чим дехто втік з табору.

Раптом за румовищами будинків почулись постріли. Люди завмерли. За якийсь час показалися два поліцаї. Вони волокли щось скривавлене, витягли перед завмерлим натовпом і, кинувши, відійшли набік.

- Мусій, Мусій!

Усі впізнали товариша Мусія з Київщини. Цей хлопець все марив про втечу. От і втік..

Знову пролунав металевий голос лаґерфюрера. Знову монотонно переклав його долметшер - білий еміґрант.

- Усіх, хто посміє втікати, чекає таке. Сьома сотня за те, що до неї належав втікач, оштрафована - два дні без їжі, два тижні без курива.

Ще не встиг лаґерфюрер розпустити людей, як на шахті прогудів гудок.

- Зміна!

Після безсонної ночі треба було не спочиваючи лізти під землю добати вугілля.

II

Лізучи в шахту, довідався Федь, що серед загиблих під руїнами був і його сусіда по кімнаті, земляк з Полтавщини, Семен Тритяк. Чи він заспав, чи з ним щось інше трапилось, але ніхто не бачив його навіть вниз, коли розбивали замкнені двері. Семен був найближчим товаришом Федя і цю втрату Федь переживав дуже боляче. Тепер він ще більше відчував свою самотність і свою долю.

- Бідолашний Семен! - Думав собі Федь. - Але чи не краще чекає й мене...

Уже в шахті згадав Федь, що крім усіх його речей, під руїнами лишились також папери, приготовані на випадок втечі. Що

він тепер робитиме? Проте він підрахував, що до кінця загадкових двох тижнів, вказаних в листі Марії, лишилось одинадцять днів. Це припадало якраз на новий рік. Часу цілком вистачить, щоб знайти під руїнами папери. Аби німці не перешкодили.

Після праці Федь обслідував руїни. Бомба впала не на самий будинок, а під стіною. Вибила велику яму й завалила чуть не всю будівлю. Речі мусіли бути цілі, тільки сховані під руїнами третього поверху й даху. Отже, треба йому продиратись крізь уламки даху третього поверху. Федь роздобув пилку, сокиру, лопату й лом і після тяжкої роботи в шахті, почав потихеньку працювати. Він прикидає собі де б могли тепер бути руїни його кімнати. По дереву проти вікна встановив місце і саме над тим місцем почав довбаться. Він рзкидає залишки даху, перерізає й одрубує дерев'яні балки й дошки, витягує цеглу і потроху влазить в глибину руїни. Після пильної дводенної праці він потрапляє на шар житлових приміщень. Це третій поверх. Поламані дерев'яні ліжка, порвані сінники, розбиті валізи й скрині з речами. Федь з жахом чекає зустрічі з трупом когось з товаришів, але поки що обійшлося. Він пильно вивчає речі й з сумом встановлює, що все це належить до тої кімнати третього поверху, яка була не над його головою, а трохи на

північ. Але ж він по дереву обирав місце саме над своєю кімнатою. Подумавши трохи над цією загадкою, Федь вирішив, що верхній поверх очевидно падав з деяким розгоном на південь. Тож нічого дивного немає, що над його кімнатою лягла кімната трохи дальша. Його кімната мусіла або залишитись на місці і бути, отже, під ним, або теж трохи посунутись на південь. Адже зсунутись на південь міг одночасно й другий поверх. Не залишалось більше нічого, як продовжувати йти вниз.

Федь з запалом працює далі. Скоро виявилось, що розрахунки були вірні. Його кімната посунулась теж трохи на південь. Він був в її руїнах. Це він скоро розпізнав по червоно-голубому, строкатому коцу товариша, що спав за три ліжка від нього. Коц був протятий гострими уламками ліжка і, як усі інші речі, засипаний порохом і грудками тиньки. Федь з жахом пригадав свого товариша Семена... По знайденому коцу Федь вирішив, що його речі мусять лежати саме за три ліжка від цього місця і тому почав довбатись в тому напрямкові. Але він скоро побачив, що тут годі шукати старого порядку. Між речами попадались зовсім незнайомі, очевидно з третього, а, може, й з нижніх поверхів. Лише на четвертий день праці наткнувся Федь. Нарешті, на уламок дошки, пофарбованої з

одного боку в сірий колір. Він впізнав кришку від своєї скриньки. Дальше праця привела його до власного коца. Коц був чомусь мокрий і мокрі місця обліплені порохом. З тремтінням Федь упізнав кров. Так, це була кров, напевне кров Семена. Федь пригадав, що перед одержанням листа від Марії він стелив постіль і свій коц поклав на Семенове ліжко. Так і лишив на ньому. Десь тут, зовсім близько, може за тими он цеглинами, лежить труп його товариша, що так часто марив з ним про рідну Полтавщину, Лубни і рідне село Березоточу. Федеві стало страшно. Він боїться наразитись на друга, боїться турбувати ці мертві, криваві руїни.

Скоро Федь знайшов папери. Вони були цілі. Так йому пощастило добути їх, не порушивши спокою мертвого, засипаного руїнами товариша. «Спи, дорогий друже, далеко від рідної землі, від рідних людей!» - мовив Федь і навмисне завалив і засипав за собою метрів на два продовбану нору, щоб далі від поверхні залишився під руїнами його нещасний товариш.

III

Таким чином [•] головне досягнуто: папери є. Тепер, чим скорше, треба тікати. І хоч в розпорядженні Федя було ще повних шість днів, все ж не відомо, чи зарадить він щось

Марії в останній день. Треба поспішати. Розкопуючи речі, Федь кожен день посилав Марії листи, вимагаючи ясніше написати, що сталось, нащо вона так нагло й так загадково викликає його. Але від Марії він не дістав ще відповіді. Або листи ще не дійшли, або їх повикидали. Це ж не первина, що вони місяцями не діставали листів, хоч писали один одному кожен день. Комендант Федєвого табору, відомий серед остарбайтерів садист, справжня худоба й дегенерат, просто лінувався віддавати Федєві листи Марії, змушуючи перевтомленого хлопця не досипати й терпіти невимовні страждання. І якщо цей загадковий лист з трьома хрестами дійшов за три дні, то це йому просто таки пощастило. Можливо тут відіграла роль й певна дезорганізація німецького адміністративного апарату. Війна явно наближалась до кінця і багато таборових комендантів починали думати про свою шкуру. Дезорганізація апарату почувалась усюди. Багато робітників при бомбардуваннях розбігалось, не повертаючись назад. І якщо раніше поодинокі втечі кінчались здебільшого відшуканням втікачів і прилюдною езекуцією та тюремною карою, то тепер втікачі дуже часто не знаходились і тому за втечу стали розстрілювати, як то трапилось з нещасним Мусієм. Багатьох втікачів бавори починали приймати на працю без всяких

паперів, самі полагоджуючи справу з місцевою поліцією. Федь міг, врешті, тікати й без паперів, але він не хотів ризикувати в такий відповідальний і загрозливий для життя Марії момент.

Тепер Федь чекає тільки слухного моменту: завтра останній день працює він в ранковій зміні. Після того вдень він буде на поверхні. Це дуже важливо, бо вдень, під час алярмів, табір не замикається, дуже легко зникнути.

Скоріше, скоріше! Годі вже йому лазити в темну пащу копальні, добувати ненависному ворогові ненависні чорні масиви. Там, за колючим дротом чекає його воля. Хай вона буде гірша, аби інша. Аби хоч раз побачитись з Марією, подивитись в її теплі очі, почути її лагідний голос.

Тепер, коли папери були вже в кишені, коли день втечі навис, як невблаганий вирок, Федь, спускаючись в шахту, відчуває якусь особливу, невимовну тривогу. І передчуття його не обдурило. Вже на другий день після щасливих розкопок, під час роботи в шахті був страшений наліт і ціле місто зруйноване вщент. Чи то від бомб, чи від іншого, але за кілька годин після налету штрек, в якому працював Федь, був завалений і відрізаний від світу. Тринадцять робітників живими поховано під землею і серед них Федь. На

щастя серед завалених було два німці. Це залишало якусь надію на порятунок. На цій копальні було вже чимало завалів, але швидкий порятунок приходив тільки тоді, коли серед завалених були німці. Одного разу завалена група остарбайтерів зовсім не була відкопана. Техніки сказали, що завал дуже великий і доки його розкопають, люди напевне загинуть. Тому не розкопували зовсім.

Завал, в якому опинився Федь, був великий. Одначе всі вірили, що порятунок прийде. Але коли?

IV

В шахті страшна темрява. Але повітряний фільтр працює. Це єдина надія - хоч їсти нічого, зате свіже повітря. Інші рукави копальні пересипано завалом, з рештою друзів жадного зв'язку.

Минає час. Тягнуться довгі години в німій підземній темряві. Після першого сну втралили всяку орієнтацію дня і ночі. Тільки невимовний голод свідчить, що минуло багато часу. Якось відійшовши вглиб штреку, Федь натрапив в темряві на вагонетку, на якій висіла торба, що її остарбайтери завжди носили в шахту черговим поліцаям. В торбі були бутерброди.

- Хлопці, хлопці! - несамовито загукав Федь. Це був хліб, намазаний якимсь фетом. Його

поділили порівну на тринадцять частин. Але німці відмовились їсти. Вони добре поїли перед завалом і мають більше сил триматися далі. Взагалі поводитись вони зовсім по товариському. Та, врешті, не можна було поскаржитись на них і раніше: це були звичайні шахтарі.

Підкріпившись трохи, хлопці пішли далі на розшуки, блукаючи в темряві, вони голосно перегукувались, щоб не погубитись. Проте нічого вже більше не знайшли. А час, темний як небуття, поволі тік собі далі. Виснажені голодом люди не ходили вже так, як перше, а, знайшовши найсухіше місце, лежали, чекаючи кінця...

Згубивши надію на порятунок, німці перші почали прощатись...

Федь заліз у вагонетку, підсунув під голову рештки вугілля, застелив торбою з - під бутербродів і безсило впав. Він марив. Про рідну Полтавщину. Про веселий степ, про кучеряві верби в ярах, про голубе українське небо. Про рідну хату, про стареньку матір, що мов підстрелена чайка припадала до сина, коли його німецькі жандарми виганяли в далеку дорогу. Що тепер з нею? Що з рідним селом Березоточою? Може матері сняться страшні сні про сина?.. А Марія? Бідна дівчина! Може вже й з нею трапилось щось страшне, невідоме? Може вже умовлений час

Федь пригадав останню зустріч з Марією

минув і її кудись вивезли, або ув'язнили? А може жива, здорова і чекає милого Федя? Але не дочекається...

- Кохана моя! Забудь про свого Федя. Він чекає останньої своєї хвилини життя. Він не може з надр землі передати тобі останній привіт. Але він думає тепер про тебе. Ех, Маріє!.. Якщо нині ніч і ти спиш, то благаю Бога, щоб послав тобі сон і щоб ти побачила мене отут... Не напишу вже тобі більше листа, кохана!.. Тут, в надрах землі навіки розлучусь з тобою... Нас тут тринадцять... Мерців... Федь закрив лице руками й здригнувся в риданнях... З-під голови від торби віяло смачними стравами, але запах той викликав тепер тільки нудьгу. Їсти вже не хотілось... Федь затулив очі й заснув.

Раптом його розбудив глухий стукіт. Заворушились товариші й слабими голосами почали розгадувати, що то воно є. Стукіт наростає дужче й дужче. Кволі люди повеселішали. Вже почала долітати до них людська мова. Федь хоче встати, але немає сил. За якийсь час забряжчали лопати і гомін став дужчий... Знайома мова.

Федь не може зрозуміти, чи це сон, чи дійсність. Гомін дужчає. Так, це дійсність. Але Федь не може вилізти з вагонетки. Хоче розплющити очі - не скоряються. Нарешті подолав безсилля й розтулив очі. Перед ним

пасма світла, що проривалось поміж грудями та стелею породи.

- Це нас відкопують... - Подумав.

Радо забилося серце. Захотілось встати, - не стало сили. Почав кричати, але крик був німий. Даремно намагався виявити якісь озники життя - тіло не слухалось. Вибився з сили й завмер.

Гуркіт і гомін наближався. Грюкали лопати по вагонетках. Чулись голоси:

- Камрад ком!

Або: - Хто тут є - озовись!

Світ ударив Федеві в очі і незнайома рука доторкнулась його голови.

- Алло! Алло!..

Зібравши останні сили, Федь прошептав:

- Це я...

- Ей, хлопці! Ось тут наш один!

Схопили Федя за руки й за ноги, поклали на носилки й понесли...

Тільки в лазареті опам'ятався.

V

Коли Федь прийшов до себе, його першим запитанням було:

- Яке сьогодні число?

- Двадцять п'яте грудня - німецьке Різдво. Чотири дні були під землею!

- Слава богу, ще не пізно! - Зітхнув Федь з полегшенням. - Але ж і поспішати треба.

- А як довго триматимуть нас в лазареті?
- Поки зміцнієте.
- А все ж?
- Може десять днів...
- Е, ні! - Подумав Федь: - це мене не влаштує!..

Він жадібно їв усе, що давали і просив додатку. Не так від голоду, як від намагання підкріпитись, бо за п'ять днів, тобто не пізніше двадцять дев'ятого вночі, або тридцятього вранці, треба було тікати. Він розраховував тільки під час алярму, щоб його вважали убитим чи заваленим. Інакше - погоня, розшуки і... Федь згадав страшний, скривавлений труп застреленого Мусія й здригнувся. Але тепер він вирішив тікати навіть і без алярму, - часу не було відволікати.

Федь ублагав перекладача лазарету поляка здати його лист до Марії швидкою поштою. Якийсь інстинкт підштовхнув хлопця адресувати листа не безпосередньо на Марію, а на її подругу Наталку. Посилаючи швидкого листа, Федь ризикував ув'язненням, бо комендант Маріїного табору міг почати слідство - хто це з остарбайтерів сміє слати швидкі листи. Але Федеві не терпілось і лист таки пішов: «Кріпись, кохана, все буде зроблено своєчасно. Твій вірний Федь».

Алярми частішали. Їх було по два - три на день. Хворих з лазарету виносили в підвал,

де було влаштовано бомбосховище. Уже двадцять восьмого Федь сходяв сам до підвалу і якби не кволість, то почував би себе зовсім добре. Двадцять дев'ятого вранці був оповіщений алярм. Федь вирішив, що настав час. Було трохи передчасно - він ще кволий, але чи буде нагода завтра, післязавтра. Від восьмої години ранку було проголошено алярм і радіодиктор повідомляв, що великі з'єднання ворожих літаків летять в цьому напрямкові. Всі вже знали, що повітряні налети вночі робила авіація англійська, а вдень тільки американська. Американці посилали дуже великі сили, які не боялись німецької протиоборони, в той час як англійці таких сил не мали.

Доки цю місцевість не бомбили, наші робітники не боялись спостерігати ясними ранками правильні групи літаків, по дванадцять в кожній і по чотирі, п'ять чи й шість груп в з'єднанні. Ще задовго до появи літаків над завмерлою землею починає розноситись зловище гудіння. Завжди приходило воно з-за лісу, де заходить сонце. Гудіння наростає, дужче і, врешті, на синьому небі з'являються біленькі, мов комарі на сонці, птахи. За кожним птахом довгою смугою тягнеться білий димок. Вісники смерті проносяться над мертвим містом, де всі, до єдиного поховались в підземелля. Тільки остарбайтери, яким втра-

чати вже нічого, вилазять з бомбосховища і пильно задирають голови вгору. З'єднання летять один за одним - годину, дві, три. Тоді німці розповідають, що сьогодні над цією місцевістю пролетіло коло двох тисяч американських бомбардувальників.

Але тепер, після страшних бомбардувань, навіть ті, кому нічого втрачати, відчули жах смерті. При звуках алярму люди, що працювали на поверхні, поспішно кидають роботу й разом з німецькими робітниками тікають. Вдень налеті менш небезпечні, бо вдень наших не замикають в будинках чи в бараках, де вони сплять. Вдень вони разом з німецькими робітниками тікають до бомбосховищ. Щоправда, і бомбосховища не спільні: для німців глибші, краще вимуровані, з стелями не рівними, як для наших, а півкруглими, міцнішими. Для наших же під бомбосховища пристосовані якісь старі пивниці поблизу шахти. Але після останніх бомбардувань, з їх страшними жертвами, з заваленими бомбосховищами, багато німців і чужинців стали тікати до лісу.

Коли був оповіщений алярм, Федь поспішно став готуватись в дорогу. Ще раніше він стяг до себе все зібране й потрібне для подорожі: пальто, убрання, капелюх, течку. Все це він придбав давно і не розлучався з цими

речами навіть тоді, коли ходив на прогулянку. При ньому були папери, гроші.

Забравши всі ці речі, Федь не спустився разом з іншими хворими в бомбосховище під лазаретом, а вискочив на вулицю і, як багато інших шахтарів, подався до лісу. Готуючись в дорогу, він запізнився і коли опинився на вулиці, то чув уже зовсім близько гудіння літаків. Вулиці були порожні. Доки він вибіг на край міста, з-за лісу вже виринули перші ескадри бомбардувальників. Він мусять бігти їм назустріч. На його нещастя він був тут не один: кільканадцять запізнілих втікачів панічно бігли до лісу назустріч смерті. Літаки наближались неймовірно швидко. Ще не встиг Федь опинитись коло крайньої за містом віллі, як літаки були вже над головою. З обережності він не відважився вливатись в гущу людей, що стрімголов летіли до лісу через біле поле. Вони виділялись на тому полі як згряя чорних ворон і могли спокусити американських літунів пустити на них бомби. Скільки таких випадків було, коли літаки бомбардували тікаючих людей, гадаючи, що то військові сили.

Інстенктивно Федь спинився під трьома високими, хоч і безлистими та голими дубами. Піднявши догори голову він спостерігав. Ось з літаків виділилось два, що повернувши в різні сторони, почали виділяти смугу гус-

того диму. Тепер видно вже було, що вони обписують димове коло, в яке попадало місто і... частина лісу. Федь уже знав що то означає: літаки окреслювали район бомбардування. Треба було вискакувати з цього кільця смерти. Але куди бігти? В бомбосховища його не тягло, бо він знав уже як вони рятують. Треба будьщо вискакувати за межі димового кола. Найближча межа була в глибині лісу. Інша десь аж в протилежному кінці міста. Федь вирішив бігти до лісу. Він вискочив з-під свого укриття на відкрите снігове поле. Він був тепер один, а над ним гули вісники смерти. Він біг мов несамовитий: невже перед самісінькою втечою він мусить загинути? Невже не побачить більше Марії? Не почує її милого голосу? Не подивиться в її привітні люблячі очі? Але скоро він відчував, що бігти далі не вистачає сил. Їх було ще так мало після страшного виснаження в завалі. Тоді він спинився і розпачливо подивився навколо. Що робити? Куди подітись? Ззаді стояла самотня вілля. Навколо неї невеликий сад з дрібними будівлями. Ні, тут рятунку немає. Недалеко від нього тягся рів і над ним росли кущі терну. Ранкове зимове сонце давало сюди трохи тепла і під кущами снігу не було. Там, на сухій травичці бавились дві миші, не звертаючи уваги на переполоханих людей. Від цих безтурботних мишок надало чомусь

Федеві сил. Він заздрив їхній безтурботності. Тому, що в цей час трусило все живе й мертве. Вони - миші й то впарі. Його збудило якимсь невідомим інстинктом пориву до його мети. Ні страху ні перешкод він в цей час не бачив перед собою. Його єдина тепер мета добитись до своєї пари - вірнокоханої Марії. Він глянув вперед. Там, через біле поле, виднівся густий темний ліс. Там Федь знав високі кам'яні скелі з глибокими печерами під ними, куди напевне не досягне найстрашніша бомба. Тільки туди! Він зібрав останні сили і, швидко йдучи, а часом і підбігаючи, подався вперед. Коли він вступав уже в ліс, почув з-заді страшно низьке гудіння літаків, а слідом за ним завивання і... пекельний рев бомбових вибухів. Він упав під сосну. А вибухи повторювались один за одним. Сам не помічаючи того, Федь повз по землі, від сосни до великого каменя, що видимався з-під землі. Мов ящірка, звивався він навколо каменя, шукаючи заглибини. Але її не було. Тоді він схопився на ноги і несамовито побіг вглиб лісу. А бомби шалено ревли. . .

Так він біг, ішов поволі, падав і повз, аж поки опинився на околиці лісу. На своє нещастя він побачив там велику будову, вимальовану в захисні фарби. Це була якась засекречена воєнна споруда. Над нею, над його головою летіли нечислимі, як зграї гайворон-

ня, ескадри. В розпачі Федь розгубився зовсім. Він подивився навколо, оглянувся назад. Ззаду, за густими соснами побачив він сіру кам'яну гору і з останніх сил подався до неї. Під горою, в глибоких продовбаних норах, ховались люди. Тільки тут зітхнув Федь вільніше. І хоч був він самий крайній від поверхні, хоч бомби падали вже й над лісом, хоч груди каміння били об скелю й залітали в нори, хоч бомба могла впасти тут же, коло самого входу до нори і ударом одного тільки повітря могло видушити всіх, що ховались, все ж Федь почував себе легше. Над ним не було ясного, як раніш, такого милого, а тепер повного жаху, неба. Над ним була кам'яна скеля, яка дзвеніла, дрижала, сипала на глови уламки каміння, але могутньою своєю масою покривала людське життя.

VI

Коли перестали рватись бомби і затихло гудіння літаків, Федь виліз з нори. Небо було голубе, спокійне. Привітно сяяло сонце і одинокий дятель стукав по сухій сосні. Федь згадав чомусь рідну Полтавщину і щось тверде підступило йому під груди. . .

- Прокляті нерви! . . - Подумав і швиденько попростував у бік бангофу.

Станція була розбита і з-під її руїн клубився густий дим. Але Федь і не думав верта-

тись назад, до лазарету, а потім знову в темряву шахти, в жах таборового життя, в нестерпну відірваність від вірнокоханої. Він вирішив іти пішки на південь, в напрямку на Мюнхен, де була вона. Скоро довідався він від залізничників, що коло семафору ще перед бомбардуванням зупинився потяг на південь - ріхтунк Мюнхен. Федь подався туди і, на диво, застав потяг цілим, хоч навколо диміли свіжі румовища. У вагонах сиділи вже люди. Федь заліз у найбільш переповнений вагон і скромно зайняв місце в проході, не відважуючись сісти. Скоро до потяга причепили паротяг, а це було ознакою, що потяг таки піде і то незабаром. Було вже по полудні, коли потяг, нарешті, рушив. Федь мало не танцював від радості.

- Нарешті, нарешті! Туди, де світить сонце, туди, де мила Марія!..

За якийсь час почав по вагонах ходити контроль. Федь дуже тривожився, що він сів без білета. Але він придивлявся й прислухався. Безбілетні пасажери повторяли ту саму фразу, діставали гроші й платили. Коли контроль звернувся до Федя, йому здавалось, що зі всіх кінців вагона його прошпигують очима. Але він набрався духу і спокійно вимовив:

- Іх мехте цален. Фон Дортмунд біс Мюнхен.

Контролер виписав мовчки білет і, вручаючи його Федеві, сказав:

- Бібра умштайген.

Але Федь уже знав, де він має пересідати. Він тепер боявся поліцаїв. Страшно боявся як би хтось із німців не заговорив до нього. Адже він говорив досить таки ламаною мовою і його відразу викрили б як чужинця, а до чужинців німці були дуже підозрілі. Тому він не застоювався на одному місці, а, як тільки люди починали звикати один до одного й заводили розмови, виходив на станції з вагона і, повертаючись назад, ставав далі від свого попереднього місця, або заходив з іншого боку або зовсім заходив в інший вагон.

На ст. Бібра Федь побоявся йти до печкальні, а ходив по надвір'ю: по пляцу коло двірця, заходив у туалет і простоював там доки замерзав, ходив по коридору. Коли до від'їзду його потяга залишилось двадцять хвилин, Федь підійшов у коридорі до вікна і став шукати білет, щоб вийти на перон. Зосереджено нишпорив він по кишенях, не помічаючи, як до нього ззаді підійшло двоє. Спohватився тільки тоді коли відчув на плечі чийсь руку і почув голос:

- Аусвайс!

Оглянувся - перед ним два есеси з знаком черепа на кашкетах. Похолонуло в грудях, але спокійно дістав давно вже заготовлений

хорватський паспорт. Хорватські папери мали в Німеччині великі привілеї, бо Хорватія була васальна держава, створена Німеччиною і робітники звідти, як громадяни дружньої країни, користувались у Німеччині більшим, як інші, довір'ям.

Проте есеси були суворі й придирливі. Вони почали розпитувати Федя куди він їде, де працює. Федь хотів показати ще один папір з Берліна, але відчув, що той його тільки заплутає. Йому було ясно, що треба було робити вигляд місцевої, тутешньої людини. Затиснувши в руках білет Дортмунд - Мюнхен, він назвав найближчу станцію і сказав, що працює там в бавора, а на Бібру привіз доньку господаря, яка зустрічала тут свого чоловіка з своєю маленькою дитиною. «Я їй допомагав переносити речі. Чоловік її прибув з фронту». Федь почав навіть оглядатися, ніби шукаючи свою пані.

- Тільки що були з чоловіком тут, вони пішли до чоловікової домівки, - говорив есесам.

Ніби ненароком Федь тут же розсипав по підлозі зарані ще з Дортмунду поштові листівки Гітлера, Гебельса, Герінга і ката українського народу Коха в великій кількості. Він хотів тим показати, що його заінтересування близькі до патріотичних цілей гітлерівців. Есеси справді зацікавились:

- Пощо портрети фюрера й інших?

- А це я хочу послати батькам в Хорватію, нехай з'яують вождів Нової Європи.

Така відповідь зовсім сподобалась гестапівцям і вони відпустили переляканого хлопця, який стрімголов подався на перон, бо потяг на Мюнхен стояв уже там.

- Скоріше, скоріше! - Благов Федь невідомо кого.

VII

Залишимо нашого героя в його, повних пригод, - мандрах за щастям і подивимось, що в цей час робиться з Марією.

Рівно місяць тому, в таборі німецьких есеїв під Мюнхеном, в так званому містечку Гар, в окремому, віддаленому від школи есеїв, будинкові, годині о шостій вечора пролунав глухий постріл і Марія впала... Переляканий Тіде підбіг і почав оглядати. Крови не було, а Марія, з заплющеними очима важко дихала.

- Дурне дитинча! - Трохи сердито, трохи радісно промовив Тіде: - Льос на кухню!

Марія обережно розплющила очі. Як тільки почувла, що її відпускають безкарно, відразу схопилась і, мов коза, - тільки й бачили.

Тіде підняв ще теплий пістоль, від якого йшов нудний запах спаленого пороху, пильно оглянув і сховав у кабур.

- Треба зброю ховати, - подумав: - Як вона встигла розстебнути кабур, вихопити пістоль? Хто навчив її стріляти?

Тіде - комендант табору есесів в тихому передмісті Мюнхена, де, як ми вже говорили на початку нашого оповідання, Марія працює робітницею на кухні. Тіде тридцять два роки. Він молодий на вид, красивий дужий. Ще на Мюнхенському арбайтсамті, коли прибув робітничий транспорт з України, Марія кинулась у вічі Тіде. І хоч їй тоді щойно минуло шістнадцять, вона була вже цілком оформлена красуня. Тіде відразу забрав Марію до кухні есесів. Відтоді, ось уже восьмий місяць, між ними війна. Звичайно, Тіде міг би взяти Марію давно. Міг, як і оце тепер, покликати її, - служницею, до свого ізольованого мешкання, споїти, зв'язати, врешті приголомшити якимось. Перед ким би він відповідав за безправну, безсловесну й залякану дівчину - дитину? Але йому, розпотвореному жінками красуневі, чомусь хотілось дійти до серця дівчини, добутись до неї за згодою. І тому він поводитьсь з нею не так брутально, як навіть з німкенями на кухні. Жіночим інстинктом Марія відчула цю свою привілею й відразу скористалась. Перед смертельною небезпекою вона надзвичайно смілива, гнучка, винахідлива, беззастережна. Вона поклала на карту все, щоб вибороти честь.

Тіде розпалює Тіде. Восемьмісяць іде боротьба. Тіде втягся в неї зі всією пристрасстю. Він грається з Марією, як кіт з мишею. Часом обурений її спротивом, він забувається й висуває кігті. Тоді між ними спалахує страшний двобій. Так і цього разу. Тіде кличе Марію мити підлогу. Справді ж сажас за стіл, повний смачних страв. Частує. Марія вагається, але, щоб не дратувати коменданта своєю скромністю й зайвою упертістю, їсть, сміється, ламає німецькі слова. Тіде заходить з боку, обнімає Марію за шию, хоче цілувати. Марія, мов в'юн, виривається. Розпалений Тіде хапає її в обійми й кидає на ліжко. Марія пручається. Тіде налягає своїм важким тілом. Раптом болючий удар в око, Тіде зсувається на бік і саме в цей час постріл.

Тіде думає, що Марія хотіла стрілятись і дуже тішиться, що обійшлося без скандалу. Але Марія навмисне стріляла мимо: О, їй ще рано вмирати! Їй так хочеться жити. Щоб скоріше скінчилась війна, щоб повернутися на рідну Полтавщину разом з Федьом, з яким вона докладно познайомилась в Мюнхені, але вона його ще знала з того часу, коли вона вчилась на робфаці при кіноінституті, а він вже кінчав свої студії. Тепер вони нерозлучні друзі. Тільки нещастя: Федя вивезли в рурські копальні і вони не можуть навіть листуватись нормально. Марія знає

напевне, що її листи, адресовані на Федора Павловича Габелка, виловлює всякими способами Тіде. Але що робити? Вона не відважувалась писати Федеві про ту страшну гру, в яку втяг її Тіде. Вона не хотіла завдавати хлопцеві зайвих клопотів. Знала, що він голодує, мучиться в страшних копальнях, не досипає через алярми, тужить за нею. Нащо додавати йому мук, тим паче, що його тривога була б зайва. Скоріше Тіде переступить через її труп, ніж доб'ється свого. О, Марія відчуває свої сили!

VIII

На другий день Марія знову дістала наказ Тіде мити підлогу. Мов на муки йшла вона від кухні через двір табору до окремого мешкання Тіде. Він зустрів її привітно, сміявся. Марія суворо, нічого не кажучи, стала до виконання своєї праці. Та Тіде не дав їй навіть води принести. Він вирвав з її рук відро й кинув на пілогу, а саму її взяв за руку й повів до спальні. Прошу роздягатись, а сам вийшов із кімнати. З цих лише двох слів було вже зрозуміло все... Марія сиділа не зрушившись з місця. Коли Тіде відкрив двері і побачив, що Марія не виконує його волі, підійшовши до Марії, взяв мовчки за руку й повалив на своє ліжко. «Коли не бажаєш сама роздітись, роздіну я». Марія ви-

ривалась, та Тіде міцно стиснув її. Тепер Марія бачила, що порятунку немає: зброї коло нього не було, він міцно тримав її руки, щоб вона його не покалічила й несамовито домагався свого. Марія відчула, що в неї не вистачить сил довго боротись і тоді в її голові спалахнула божевільна думка. Вона перестала опиратись, враз обняла Тіде руками й притиснула ногами і почала голосно сміятись. Заворожений такими рухами Марії Тіде втратив голову й тремтячи став добиратись до неї... Та скоро її незвичайний сміх вразив його, переляканий він протверезів від інстинктивного пориву, тривожно підняв голову й пильно подивився Марії в очі.

- Вас іст льос?

Марія реготала ще дужче.

- Вас іст льос? - Смикав Марію за плече Тіде. Він зовсім охолов, сів коло неї і почав допитувати. Чого вона сміється? Що з нею? Чи вона розуміє де вона і що це він, Тіде, коло неї і що їй нічого не загрожує? Марія побачила, що Тіде перелякався, думаючи, що вона збожеволіла і їй страшно захотілось продовжувати грати цю нову, зовсім несподівану для неї самої, ролю. Але вона зрозуміла, що цей шлях для неї небезпечніший, ніж той, який вона спочатку задумала. Вона знала, що німці розстрілюють божевільних і в себе, і в завойованих країнах. Вона жаж-

нулась самої думки, що Тіде може колись схватись за цю нагоду і в такий спосіб зможе помститись за свої невдачі. Тому вона відразу заспокоїлась, холодно подивилась на Тіде і, ламаною мовою, почала пояснювати, що вона все добре розуміє, але її розсмішила думка... Хай пан комендант не гніваються... Вона досі опіралась не тому, що не..... Вона не хотіла, щоб пан комендант знали одну її таємницю, яку не знають ні подруги, ні наречений (тут Марія зробила сумне обличчя і на очах її виступили сльози) ні будь хто інший на світі... Вона жила б охоче з паном. Пан комендант такі красиві... Але ж вона розуміє, що було б потім... Коротше, вона хвора на венеричну хворобу...

Переляканий Тіде схопився з ліжка. Як вона сміла мовчати про це і працювати на кухні?

Марія і перелякалась, і зраділа. Перелякалась страшної фашистської кари за небезпеку з кухні заразить есесів. А зраділа від можливості бути вигнаною з цього проклятого табору. Проте в її голові промайнула думка, що страшну кару вона зуміє одвести в останній момент, сказавши всю правду, чого вона брехала. Тому вона відразу заспокоїлась, знову увійшла в ролю і жалібно розридалась. Вона запевняла пана коменданта, що не вона винна тому... Італійський вояк

ще в Україні заразив... І що вона дуже обережна, вжива всіх санітарних заходів до своєї чистоти рук і тіла...

Проте Тіде продовжував лютувати...

- Раус, раус, фон майне цімер!! - Але він заборонив їй на кухню повертатись і наказав йти до своєї кімнати, лягати в ліжко й чекати. Перелякана Марія хутко вибігла з хати.

Скоро до її кімнати зайшов поліцай з пов'язкою на руці. Це був вартовий по школі. Він наказав Марії йти слідом за ним і привів до амбуляторії. Підстаркуватий, але ще кремезний лікар наказав Марії роздягатися і почав її оглядати. Закінчивши різні вистукування, лікар наказав Марії лягати в жіночій Orthopädie, - стіл. Як тільки він глянув на чисте дівоче тіло Марії і пересвідчився, що перед ним не тільки не хвора, а взагалі незаймана дівчина, він відразу відійшов, почав усміхатись, докірливо крутити головою і щось дуже швидко белькотати, так що Марія ледве розбирала, слова - ерсте фаль, дум, глюк, і, нарешті, змитикувала, що лікар був і захоплений, і здивований, запевняв, що вперше бачить таку дівчину, яка, дурна, не розуміє радощів й насолоди життя.

Марія перестала прислухатись до огидної балаканини і з сумом думала, що вона тепар робитиме. Пристаркуватий чоловік, що крутився навколо неї, нагадував їй не так лікаря,

як цуцика і молоду дівчину охопив гнів і гордість. Не чекаючи наказу лікаря, Марія упевнено підвелась з крісла і спокійно почала одягатись. За нею стежив масний погляд і улеслива усмішка лікаря. . . .

Виходячи з амбулаторії, Марія тримала в руках заліплену коверту, адресовану на коменданта. Ще не встигла вона дійти до кухні, як звідти повибігали дівчата, оточили її й почали розиптувати. Але не встигла Марія вимовити й слова, як в кінці коридора з'явився Тіде і майже біг до них. Мов горобці, порозлітались дівчата і Тіде підійшов до Марії. Вона не тікала, бо знала, що він ішов саме до неї, хотів бачити саме її. А їй дуже хотілось, щоб розмова між ними відбулась на одинці. Тіде суворо запитав:

- Ну, що? . .

Марія мовчки показала йому коверту. Він швидко вихопив її з рук дівчини, розірвав, витяг листа і напружено почав читати. Бліда, мов смерть, Марія круглими переляканими очима стежила за Тідом. Скоро вона побачила, як лице Тіде стало наливатись кров'ю, брови зійшлись до купи, губи розтягались і потоньшали. Завмерла Марія чекала. . . Тіде голосно вилаявся кудись . в простір, ударив Марію по лиці і наказав іти працювати. . .

А на другий день вона вже сиділа одна в холодному темному карцері в підвалі. Ран-

ками вартові поліцаї приносили їй денний приділ їжі - кухлик води та шматочок хліба. Але й тої мізерної їжі не було охоти їсти. Минали довгі одноманітні дні. Марію не мучив ні голод, ні холод, ні самотність. Її гнітило невідоме майбутнє. . . Від голоду й страждань лице її зблідло, схудло, витяглось, але очі світились якимсь особливим блиском. Минуло багато днів, коли одного разу до підвалу зайшов Тіде. Він вивів дівчину на світ, пильно подивитися на неї і на один момент на його суворому обличчі промайнула ніби якась м'яккість і навіть ніжність. Але то був тільки момент. Скоро лице Тіде прийняло суворий і зосереджений вигляд.

Чи знає Марія що таке Дахав? Туди йдуть тисячі, а звідти не вертається ніхто. Марія хотіла вбити коменданта табору есесів. . . Хай вона не заперечує, - він доведе. І кому, врешті, повірять? Не треба плакати. Він розуміє, що вона молода, хоче жити. . . Кінчиться війна, він покине Німеччину, переїде до Києва, буде там великою людиною, виробить їй папери фольксдойчерки і забере її дружиною. . . Чого ж так гірко плакати? . . І, врешті, чого ламатись? Хіба він загрожує їй чимсь? . . Йому просто не зрозуміло: звичайна життєва річ. . . Багато німецьких дівчат вважали б за щастя. . . А вона, дика остарбайтерка, удає баронесу. . . Шлюс! Тіде важко стукнув

кулаком по лутці вікна. За два тижні зустріч нового року. В ту ніч Марія мусить прийти до його покоїв... І не сміє заперечувати! Якщо вона сама не знає де її щастя, то він їй покаже... А тепер вона піде до лазні а по обіді мусить іти до праці на кухню і триматиме язик за зубами... Коли з її уст вилетить хоч одне словечко про те, що він говорить, то ось, показав на кабур біля боку де був пістоль...

Марія зрозуміла, що прийшли вирішальні дні, що сама вона мабуть безсила буде боротись проти страшної напасти і того ж дня, розказавши все подругам, написала Федеві відомого вже нам листа з трьома хрестами. З обережності вона не згадала в листі навіть про новий рік, а тільки: два тижні від датованого нею її листа. Хоч вона адресувала на Федора Павловича Габелка, але вона цього листа не вкинула в поштову скриньку табору есесів, як це їм наказував Тіде, а передала через знайомих земляків, щоб цього листа вкинули в поштову скриньку в Мюнхені.

ІХ

Дні минали, наростала тривога. Від Федя не було жодної вістки. Марія розуміла, що найбільше тут винне їхнє безправство: листи до Федя могли дійти, але йому не вручили. Його листи до неї напевне затримував Тіде. Трид-

цять першого грудня, перед полуднем подруга Наталя загадково відкликала Марію в куток, витягла з кишені тількищо отриманого листа і подала Марії, сказавши:

- Щойно Тіде вручив мені листа. Адресований на мене, але він твій. Дивись: підпис «Федь». Тіде допитував хто це Федь, чи це не те саме ім'я, що завжди підписано на Марієних листах «Теодор», як він міг посилати поспішного листа? Чого так дуже мало написано? Чи це не якесь повідомлення? І що означає написано? Тіде напевне щось підозріває.

Очі Марії розбіглись. Але вона набралась духу й сил, витягла так довгожданого листа з коверти й прочитала: «кріпись, кохана, все буде зроблене своєчасно. Твій вірний Федь». Радістю забилося серце. О! коли б це ти сьогодні прибув! Ми б зараз, простившись з моїми подругами, втикли б з цього пекла. Десь би найшли собі в бавора працю й працюючи ми разом були б щасливі. І радістю й незгодою ділилися б ми вдвох. О! тоді б я вже була щаслива й спокійна. Любий Федю прилинь до мене скорше, бо кожна прогаяна хвилина дорога й дуже дорога, може коштуватиме й життя. І відразу ж смуток затуманив думку: сьогодні останній день. І якщо навіть Федь приїде, чи вони зможуть вирватись з-під кліщів нагляду всесильного Тіде? Але як би він

не зорив, але ми утекли б. А як не приїде? Серце знову тривожно забилося: ну, що ж, буду одна боротись, як умію. І Марія рішучо попрямувала до кухні, де чекала її робота.

- Боже мій, який же й довгий день! А Федя все нема й нема. . . Ось уже й вечір, а його немає.

По кухні носились пахощі смачних страв. Дівчата бігали з кухні до залі, туди й назад, носили різне печиво, накривали новорічні столи. Магазинер підганяв заморених дівчат, щоб вони виносили з льоху пляшки з вином.

Увечорі німкеня куховарка приготувала дівчатам вечерю - звичайна щоденна їжа, по два кнедлі на кожну, по куснику м'яса, трохи більшому, ніж завжди і все. Вся та безліч страв, які вони готували для німців, пропливла мимо очей, до залі, як приемний сон. Нічого з того їм навіть скоштувати не дозволили.

- Бачили очі, та зуби не мали. . .

- Та що ви хочете, вони ж нас і за людей не вважають.

По вечері запитали куховарку чи вже можна іти спати. Куховарка дозволила. Але раптом на кухню увірвався Тіде й почав шептатись з куховаркою. Потім Тіде вийшов і тоді кухарка урочисто повідомила:

- Всі маєте бути сьогодні на зустрічі нового року. О пів на десяту будьте в залі. До того

ж часу всі ви вільні. Мусите приготувитись: приведіть до ладу убрання, туалет і т. і.

О пів на десяту до дівчат постукала помічниця куховарки, теж німкеня і всіх закликала до залі. Дівчата якийсь час вагались, дехто не хотів іти. Марія намовляла подруг залишатись в кімнаті. Куховарка помітила, що Марія хоче залишитись, підійшла й суворо наказала:

- Сам комендант звелів щоб ви всі були присутні обов'язково!

Марія опустила руки. Усі подруги зрозуміли її й вирішили іти разом з нею.

Ще здалеку долітала музика, сміх, чоловічі й жіночі голоси. Марія йшла немов на страту. Вона знала, що це її найстрашніша ніч. Здалеку побачила Тіде. Він був виражений, блискучий. З - під лоба стежив за нею. «Що він собі думає?»...

Танці тяглись до дванадцятої години. Деякі німці брали наших дівчат і йшли з ними в танок. Марія забила в куток, між гурт німецької обслуги - двірників, пральниць і ін. Це були люди прості і в їх товаристві почувалось легше.

Перед дванадцятою годиною зайшов директор школи есесів з професором. Він виголосив урочисту промову. Рівно о дванадцятій виключили світ і музика замовкла. Почулись поцілунки, тихий сміх... Вітання нового ро-

ку. Так було біля п'яти хвилин. Включили світло, музики заграли танго і пари попливли, штовхаючись, сміючись... Марія скористалась темрявою і, натикаючись на людей, поволі вислизнула з залі. Прийшла до своєї кімнати, роздяглась і швиденько в постіль. Вона домовилась з товаришками які мешкають в бараці гута, коли Федь прийде до них то нехай він сам не іде до школи есесів, а щоб хто небудь з товаришок прийшов по неї. Довго вона чекала на Федя, а його не було. Бачила, що вже дуже пізній час, а його немає... Певно якась перешкода. А може при втечі зловили й тепер він десь в лютих есесів на тяжкій карі... О! любий мій Федю!.. Прийди до мене в цю останню хвилину... А прийдеш пізніше, я не певна чи ти застанеш мене живою... О! любий мі - й... Та й тяжко заплакала. І так в тяжких риданнях і заснула.

Ніч. Тихо тихо наподвір'ї, лиш зорі миготять в далекій небесній височині. Та блідий місяць виплів із - за темного лісу і сипнув жмут блілого проміння, крізь віконце на біле личко сонної Марії.

Як тільки в залі засвітили світ, Тіде відразу помітив, що Марія зникла. Почекавши ще з годину, він забрав свого друга Франца і разом з ним пішов до кімнати Марії. Марія спала. Есеси потихеньку зайшли до кімнати, почали радитись. Франц сів у крісло, а Тіде

потихеньку ліг біля Марії, обняв її й поцілував. Марія прокинулася і, думаючи, що то дівчата, відвернулася, промовивши з просоня:

- Лягайте нишком та спіть. Завтра рано вставати на роботу.

Тримтячим голосом Тіде прошепотів в гарячу щоку Марії:

- Майне ліблінг! Их бін да.

Марія відчула сморід горілки, огидні масні губи п'яного німця й відразу опритомніла. Міцним ударом відштовхнула есеса й схопилася з ліжка.

- Лідо! Наталю! . . - Розпачливо закричала. Але ніхто не озивався.

- Ruir! ruir! - Люто шептав Тіде.

Марія хотіла включити світ, але Тіде схопив її в обійми і повалив на ліжку.

- Ой! рятуйте, людочки! - Закричала щосили Марія.

- Франц, гільфен! - крикнув Тіде.

Франц, присвітив лихтариком і побачивши на столі косинку Наталії, схопив її зі столу і підскочив до Тіде. Тіде скручував Марії руки, а Франц запихав їй до рота косинку. Марія страшенно пручалася, але кричати не могла. Дихати було важко, вона вся упріла. Франц, бачучи, що Марія довго не втомлюється, намацав у темряві на її голові знайоме вже з поліційної практики місце і зі всієї сили ударив туди м'ягкою стороною кулака.

Пружні м'язні Марії відразу ослабли і вона затихла. Тіде тримтів від радості: він був коло своєї мети. Від щирого серця подякував Францеві за допомогу і попросив лишити його одного... Франц вийшов. В тихій кімнаті перед есесом лежала покірна, незаймана красуня.

Х

Марія прокинулась від важкого болю в голові. Спершу не знала й не розуміла в чім річ. Потім схопилася з ліжка і засвітила світ. На її ліжкові хрпів Тіде. Він був порозстіпаний, лежав з роззявленим ротом і слина текла на її білу подушку. Марія відчула невимовну огиду. Їй пригадалась картина недавньої боротьби, стало все ясно і якась нехіть до власного тіла охопила душу. Колись вона так берегла й пестила це тіло. Тепер воно було чуже. Так само згадка про Федя стала болючо - неприємною. Він теж став для неї чужим. Подивилась знову на Тіде, побачила розхрістаного і розстебнутого і її охопила лютя. Широко відкритими очима повела навколо і побачила біля груби сокиру, якою подруги і вона сама кололи дрова. Буйна злість і радість охопила її. Мов дика кішка, потихеньку, щоб не розбудити Тіде, підбігла до груби, схопила сокиру і відразу повер-

нулась до Тіда. Тремтяче нахилилась над ним: чи спить, чи, може, тільки прикидається. Тіде спав спокійним сном. Раптом Марія насторожилась: ніби тупотіння. Чи не йде хтось? Але ні, то її серце так голосно б'ється. . . Швидше, швидше! Марія занесла сокиру над головою і зі всього розмаху загнала її в голову Тіде. Потім швиденько одягла пальто, чоботи, запнула і стрімголов вискочила в вікно, хоч можна було вийти через двері.

Марія вирішила тікати сама без Федя. Але ледве устигла підбігти вона до огорожі, як почувись вигуки:

- Гальт, гальт! . .

А далі залунали постріли. Марія відскочила від огорожі і побігла стежкою в сад. На подвір'ї чулись вигуки, команда. За кілька хвилин ціла школа була піднята в бойову тривогу.

Вскочивши в сад, Марія в найглухішому місці підбігла до дротяної огорожі, зібралась на стовп і, не зважаючи на висоту, зіскочила на сніг по другому боці огорожі. Почекала кілька секунд поки минула миттева біль і швидко кинулась в гущавину лісу.

Спинилась на мить, щоб прислухатись, що робиться навколо і зорієнтуватись в місцевості. В саду чулись постріли, гавкання собак і крики німців.

- Що робити? Знайдуть - смертельна мука. О, ні, живою не дамсь!... Але куди тікати? Ліворуч - школа й село. Там напевне пере-стрінуть. Праворуч ліс кінчається й починається рівне поле. Тут легко помітять і піймають. Вирішила бігти просто, в глибину лісу.

Скоро Марія почула позаду далекі вигуки людей і гарчання собак. Стрімголов кинулась вона далі. Але за вітами ялин перед нею відкрилась несподівано біла пелена присипаної снігом річки. Вона й забула про річку!.. Чи витримає її крига? Але роздумувати було пізно: гавкання собак наближалось.

Марія підбігла до берега й стала на лід. Лід затріщав, але витримав її. Саме в цей час почула вона ззаду:

- Гальт, гальт!

Стрімголов кинулась вперед. Лід тріщав і гнувся, а вслід лящали постріли. Раптом одна нога провалилась. Відразу почорнів навколо змочений водою сніг. Уперлась другою ногою в лід, лід завалився і Марія пірнула в воду. Схопилась руками за край ополонки, уперлась ліктями в кригу, почала вилазити. Крига знову обламалась. Марія схопилась за інший бік - те саме. Її заляклі руки тримались тепер за пливучі шматки криги, які не витримували її... Набравшись останніх сил, вона ще раз вхопилась за цілу кригу,

але й та відломилась. Марія підняла голову до гори і, раніш, ніж течія забрала її під лід, востаннє побачила на ясному вже, ранковому небі згасаючі холодні білі зорі. . .

А на березі стояла юрба людей і німими поглядами стежила за чорною плямою води серед білої засніженої ріки. . .

Зорі загасли разом з Марієним життям, яке так палко палало поривом життя. Зорі зникли сьогодні, а завтра засяють знов. Марієне життя погасло і вона зникла назавжди. . .

Ранком тіло Марії знайшли коло дротяних ґрат водяного млина.

ХІ

Директор школи розпорядився, щоб тіло Марії було поховано до полудня. Дозволив викопати яму за парковою брамою в лісі. Подруги покликали хлопців з табору остарбайтерів і ті швидко викопали яму саме в тому місці, де Марія вечорами зустрічалась з Федем. Похорон був короткий. Труну до ями проважали остарбайтери без священика - дівчата й хлопці. Подруги плакали. Плакали і всі дівчата з інших таборів. А хлопці, стиснувши кулаки, мовчки йшли за труною.

Під темною ялиною, серед білого снігу, виросла чорна могила. На неї поставили хрест з надписом: «Тут спочиває тіло Марії

Жегалко». Потім наклали на неї ялинкових вінків і розійшлись...

Падав тихий, лапятий сніг на ялини, на землю, на могилу...

XII

Саме в цей час Федь вставав з Мюнхенського потягу. З двірця відразу він поїхав до передмістя Гар. Не гаючи ні хвилини він пішов до мешкання Марії. Може тому, що запізнився, тяжке передчуття гнітило його душу. Зайшовши до кімнати, він побачив заплаканих дівчат і вже був готовий до всього.

В дівчачій кімнаті; на ліжкові Марії сиділи її подруги, а посередині Федь. Дівчата плакали, а Федь задерев'янілим поглядом дивився в якусь невідому точку.

Його одвели до могили і він ще раз побачив ті місця, де переживав радість першої любови. Тоді тут цвіли квіти і зеленим бархатом трави була вкрита земля. А Ма-ру-с-я... тай тяжко заплакав... А тепер навколо стояли голі дерева, білим саваном вкрита земля, а замість любої Марусі її могила, а над могилою байдуже шумить завжди зелена ялина. «Маріє, Марусино! моя вірнокохана, по вік не забуду те-б-е... Прощай!...»

Постоявши коло могили, Федь мовчки ще раз простився з подругами Марії і, нічого не

говорячи, побрів собі геть, не ненадіваючи шапки. Перейшов ліс, поле, вийшов до селища. Сів у перший автобус, який і привіз його просто до станції. Тут він підійшов до каси, витяг усі гроші, які тільки були в гаманці і нічого не кажучи простяг касирові. Той щось питає, питали пасажири. Федь кивнув головою на знак згоди й махнув рукою в напрямі на схід і касир видав йому квиток. Не чекаючи решти грошей, Федь побрів, показуючи по дорозі квиток пасажирам. Так його доправили до Регензбургського потяга, на який він і сів.

Пролунав сурчок. Потяг рушив... За декілька хвилин перед ним розкрилось біле, снігом укрите, поле. А по ньому чорною гадюкою мчав в свою замріяну путь паротяг. Лиш чорний дим, вириваючись великими клубками піднімався вгору, а потім знову падав униз і застилав пройдений шлях...

* * *

